

Elméleti távlatok – epikatörténeti tanulságokkal

Kovács Gábor: *Gárdonyi regényművészete*

Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2021, 393 oldal

A mintegy négyszáz lapos monográfia megalapozott, újszerű eredményeket ígér. A regényíró Gárdonyiról ad összefoglaló értékelést a külföldi és a hazai epikatörténeti szakirodalom útmutatását követve, ámde mindig „szövegközelben” maradván. Nem a legismertebb történelmi regényekre koncentrálnak, hanem a városi, sőt fővárosi témájú, nem nagy terjedelmű, de lélektani, sőt filozófiai hozadékú művekre (*Az öreg tekintetes*, *Ábel és Eszter*, *Az a Hatalmas Harmadik*), miközben a Gárdonyit inspiráló világirodalmi nagyságokra (Dosztojevszkijtől Mark Twainig) is kiterjed a figyelme. A jó darabig a vidék írójának tartott Gárdonyi például páratlan beleéléssel írja meg (egy újsághír nyomán) a tradicionális értékrendű idős embernek a fővárosba kerülésével járó veszélyeket (*Az öreg tekintetes*).

A szerző nem vonja kétségbe az olvasásra „rákapató” *Egri csillagok* értékeit, de inkább az író ma már kevésbé ismert műveinek méltánylására ösztönöz, amelyek metafizikai perspektívája jó darabig csekélyebb figyelemben részesült. Ezekben a cselekmény tragikumát „a világlátások kibékíthetetlen feszültségéből következő nyilvánvaló pusztulás eredményezi” – amint *Az öreg tekintetes*-ről írja. (98.) Az ilyen típusú hősök sorsa fényt vet a létezés abszurditására, arra a létidegenségre, elidegenedésre, amely az 1920-as évekre válik központi élménnyé a nagyepikában, ám Gárdonyi ebben az 1904-es remekművében már „ráérez” erre.

A kötet Gárdonyi epikájának fokozatos gazdagodását a műfajok sokszínűségével is illusztrálja. Maga a műfaj, az egykori műfajok keletkezése, létformája több műben kerül kulcsszerepbe. Az *Isten rabjaiban* (mutat rá a szerző) a legenda műfajának keletkezése János fráter személyiségében, élményvilágában, Margithoz fűződő viszonyában ölt testet, ahogy a gyermek szemléletmódjából nő ki a fiatalemberré érő szerzetes világképe. A legenda keletkezésének folyamatát Gárdonyi valóban páratlan beleélő készséggel nyomozza, ami arra is lehetőséget ad, hogy a szentség érzetének érvényesülését is figyelemmel kísérhessük. Az *Egri csillagok*-ban Éva és Gergely sorsának végigkövetése vezet el a szerelmi széphistória műfajának

geneziséhez, ahogy az egri ostrom leírása meg a históriás ének keletkezéséhez. (Amit Lantos Sebestyén szerepeltetése előzőleg szövegszerűen illusztrál.)

A könyvben többször is célzás történik arra, hogy a regény alapvető témája a históriás éneknek mint műfajnak a létrejötte. A „tudósító ének” keletkezésének bemutatása nagyban növeli a történeti hitelességet is, de egyszerűsmind irodalom- és műfaj történeti hitelességű „kordokumentum” gyanánt szolgál. Voltaképpen Kovács Gábor könyvének ez a műfaj történeti pontossága nyilatkozik meg akkor is, amikor az író töprengő, elmerengő alkatából vezeti le a Gárdonyi-féle „hangnemnovella” hangulati, sőt gondolati finomságait. (360–364.)

Az pedig valóban irodalomkutatói „telitalálat”, amiképpen szerzőnk az *Erdei történet* című elbeszélésről részletező módon többféle továbbgondolás lehetőségét kínálja fel. A páratlanul költői előadásmód (és esemény sor) voltaképpen a szimbólumalkotás irányában gazdagítja a textust. Két kisgyermek a nagy hidegben a „tilosban” gyűjtene tüzelőfát, félnek is, fájnak is, mígnem kimerülve elalszanak, és megfagynak. Előzőleg szarvasnyomot is találnak, sőt (alighanem víziószerű lelki történet ez!) olyan szarvast vizionálnak, amelynek fejét korona ékesíti. Kovács Gábor páratlan műérzékkel mutat rá a kisfiú és a kislány látomásának szimbolikus jelentésére. A gyerekek haláluk pillanatában az őket üldöző társadalmi szférából ebbe a különös királyságba lépnek át. Álomba merülésük a szarvas királyságába való beavatás, ami nem más, mint a Krisztus királysága. A novella menete során mind a lábnyom, mind a szarvas, mind a szél, mind az erdőből kivezető út elveszíti eredeti jelentését, és egy archaikus, szimbolikus rend (voltaképpen egy kultúra vagy még inkább egy vallás) megnevezésére képesül.

Speciális jelentősége lehet annak is, hogy az *Erdei történet* 1906-os írás, ami egyidejűséget tételez a XX. század első éveinek francia, orosz stb. szimbolista törekvéseivel. (Ez a „merész” kipillantás már nem a monográfia szerzőjének, hanem e sorok írójának számlájára irandó, vagyis jelképteremtő, utóbb „kafkaiként” elhíresült, szimbolista prózaepika irányában tett lépés gyanánt tekinthetünk erre

a novellára, amelyre a figyelmet – természetesen – Kovács Gábor hívta fel ezúttal.) Gárdonyi ilyesfajta irányultságának felismerésére kevésbé ösztönöztek az 1945 utáni irodalomtörténeti, irodalompolitikai tendenciák, ezúttal már semmi akadálya annak, hogy egyfajta látomásos, „katolikus” prózaepika értékeit is nemcsak művészileg becsüljük, hanem az összeurópai analógiák révén a magyar próza modernizálódásának egyik lehetőségeként tekintünk rá. Ez nem jelenti azt, természetesen, hogy Gárdonyi eddig is középpontba állított regényírói értékei (hazafias pátosz, népbarát értékrend stb.) háttérbe szorulnának. Vonatkozik ez az *Aggyisten*, *Biri* és más írások humánusára, s valamikor igen olvasott, ma keveset emlegetett írásaira is. Például az *Ábel és Eszter* egykori sikere nem feltétlenül kell, hogy gyanút keltsen iránta. A „boldogtalan szerelem” évszázadok óta témája remekműveknek is, s ha újraolvassuk az *Ábel és Esztert*, Gárdonyi előadásmódját egyáltalán nem érezzük a giccs felé tartónak. A hétköznapi élet rajza, illetve egy be nem teljesült, meghiúsult szerelmi vonzalom nagyon is lehet az objektív körülmények következménye, egy értékes és teljes életnek, az érték felismerésnek, egy érzés állandóságának a kísérője, és ennek mind etikai, mind esztétikai értelmezése, illetve „megélése” élettapasztalattal és a megértés többletével akár gazdagíthatja is az olvasót.

Az a körülmény, hogy Kovács Gábor viszonylag kevesebbet foglalkozik a három történelmi nagyregénnyel (*Egri csillagok*, *A láthatatlan ember*, *Isten rabjai*), természetes, hiszen ezeknek megbecsülése és szakmailag igényes tudományos feldolgozása – több évtizeden keresztül és jelentős mértékben – megtörtént. (A magunk részéről egyetértéssel nyugtázzuk Szerb Antal véleményét, amely szerint az *Isten rabjai* a legszebb magyar történelmi regény.) Mondanunk sem kell, hogy joggal szokás dicsérni ezeket a regényeket, minthogy a történelmi főszereplőt háttérbe szorítva sikerül elérni, hogy előtérbe a szorosan vett emberi dolgokat állítsák, „névtelen kisemberek sorsát és jellemét, ahogy arra a történelmi események kihatnak, az illetők tudta nélkül meghatározva”. (254.)

Kovács Gábor műveltsége és műérzéke hitelesen, pontosan működik minden, szóba hozott Gárdonyi-mű elemzése során. Finom eleganciával, sokszor csak a fogalmazás mikéntjével korrigálja, illetve egészíti ki a korábbi elemzéseket. Egyszerre tud pontos, ugyanakkor korrigáló is lenni a történelmi nagyregények esetében. „E művek sokszólamúságát az adja, ahogy összeütközik bennük a Gutenberg-galaxis korszaka előtti egyes tanúskodó és elbeszélő (kéz)írók műfajok nyelve, a nyugat-európai szerelmi regény nyelve, illetve a személytörténet (mindig egyedi) beszédmódja. Úgy tudják ezek a regények újra előállítani a szerelem elbeszélő nyelvének kétértelműségét, hogy hozzákapcsolják a *historiás ének*ekben megszól-

láló hazaszeretetet nyelvét, a *krónikában* megszólaló identitásképző nyelvet, és a *legendában* megszólaló rajongó hit nyelvét – vagyis a szenvedő szeretet, az agapé három sajátos megvalósulásának beszédmódját.” (309.)

Szerzőnk példásan precíz megszólalásmódja pontosan szálazza szét még a sokszor elemzett *Egri csillagok*ban is a *historiás ének* eredetét: „Az *Egri csillagok* fabulájának témája: Bornemissza Gergely jó részben kitalált élettörténete; szüzséjének témája: a keresztény-pogány konfliktus és különösen Egervár viadala történelmi eseményeinek irodalmiasítása (Bornemissza nagy részben kitalált élettörténetén keresztül prezentálva); prózaszövegének témája pedig a *historiás ének* keletkezési kontextusának feltárása.” (314.) Az sem kerüli el szerzőnk figyelmét, hogy *A láthatatlan emberben* „Zéta kitalált figurája szorítja ki a központból Priszkoszt és Attilát is”. (335.) A szerző szoros olvasása és kultúrtörténeti érzéke kivételesen szerencsés módon árnyalja egymást, és ezzel magyarázható, hogy minden apró megfigyelése a koncepciót igazolja, s ez fordítva is áll.

Végül: amit a szerző kikutat, megnevez Gárdonyi szép-prózájában, az „továbbvihető” volna a Gárdonyi halála óta eltelt évszázad magyar prózaepikájának vizsgálatában is. Témák, értékválasztások, de még individuum és közösség viszonylatában is hasonló törvényszerűségek figyelhetők meg a XX. századi magyar regényművészetben. Az írásunk tárgyát adó kitűnő monográfia tehát ötletet, szempontokat, sőt módszertant is inspiráló olvasmány, hiszen történelmi és jelenkori téma, individuál- és tömeg-etika stb. választásai máig visszakövethető módon jelennek meg újra és újra. Tehát: amit Kovács Gábor megvizsgál, mérlegel, az nem pusztán prózatörténeti értékválasztás, hanem a XXI. század elbeszélő prózájának vizsgálatában is méltányolható eligazodáshoz juttathat el.

Juhász Jácint
és Sinkovits Imre
az *Egri csillagok*
forgatásán
1968-ban
Adományozó:
FŐFOTÓ:
© Fortepan